

KANTON SARAJEVO
MINISTARSTVO ZA OBRAZOVANJE, NAUKU I MLADE
KANTONA SARAJEVO

**SMJERNICE ZA IZRADU DOKUMENATA KURIKULUMA
KANTONA SARAJEVO**

Stručni tim:

1. Benjamin Hedžić, MA – Vođa tima
2. Asmir Hasičić, prof. – Zamjenik vođe tima
3. Zehra Bajramović, prof.
4. mr.sc. Nihada Čolić
5. Jasmina Čongo, prof.
6. Asila Halilović, MA
7. Aida Jerlagić, prof.
8. Aleksandra Junuzović, prof.
9. Elvis Mehanović, MA
10. Aida Sejdić-Melezović, MA
11. mr. sc. Sandra Muratović
12. mr. sc. Azra Nizić
13. mr. sc. Aida Rizvanović
14. Adila Salibašić, prof.

Sarajevo, novembar 2017. godine

PREDGOVOR

Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo pokrenulo je kurikularnu reformu kako bi osiguralo jednak pristup kvalitetnom i pravednom obrazovanju, a time i veću socijalnu uključenost za sve građane Kantona. Reforma obrazovanja prepoznata je u društvu kao osnovni preduvjet za uspješnu provedbu reformi u drugim sektorima ljudskog djelovanja, jer samo obrazovani i samosvjesni građani fokusirani na uspjeh mogu osigurati bolji život za sve nas.

Reforma obrazovnog sistema proizašla je iz želje za osavremenjivanjem nastave i potrebe da se pomogne djeci i učenicima kako bi u potpunosti razvili svoj potencijal, uspješno pratili savremene tokove, iskoristili prednosti digitalnog doba i postali aktivni građani koji će u bliskoj budućnosti činiti kritičnu masu obrazovanih i progresivnih ljudi. Obrazovanje koje stavlja akcent na vrijednosti i nudi relevantna znanja i kompetencije, vraća entuzijazam i optimizam u škole i čini ih poticajnim i sigurnim okruženjem.

Uspješna realizacija ovog veoma važnog projekta zahtijevat će potpunu posvećenost, savjestan i konstruktivan rad svih učesnika odgojno-obrazovnog procesa, veću uključenost roditelja u obrazovne aktivnosti škole i veću povezanost škola sa lokalnom zajednicom.

Cijeneći visoku kompetentnost nastavnika i menadžerske sposobnosti direktora, a u duhu cjeloživotnog učenja i razvoja kompetencija, bit će neophodna kontinuirana edukacija odgajatelja, nastavnika i direktora o kurikularnom pristupu, ishodima učenja i kompetencijama, realizaciji međupredmetnih tema, savremenim načinima provjere i vrednovanja, savremenim nastavnim strategijama, inkluzivnom obrazovanju, razvoju predškolskih, školskih kurikuluma i dr. Efikasnija i redovnija komunikacija s roditeljima, intenzivnija i kvalitetnija saradnja s lokalnom zajednicom omogućit će učenicima učenje i sticanje vještina i izvan škole, te promovirati važnost znanja u svakodnevnom životu.

Unapređenjem kvaliteta obrazovanja i promoviranjem temeljnih načela odgoja i obrazovanja, dugoročno smanjujemo nasilje i korupciju i razvijamo svijest o društvenoj odgovornosti, gradimo zdravo, efikasno i prosperitetno društvo. Riječ je o kompleksnom i dugoročnom poduhvatu punom prepreka i izazova. Ipak ne zaboravimo, što su izazovi veći utoliko su i očekivani rezultati vredniji.

Ministar:
prof.dr. Elvir Kazazović

Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini je tokom 2017. godine podržala proces unapređenja nastavnog plana i programa zasnovanog na ishodima učenja u Kantonu Sarajevo.

Predstavljene smjernice i svi naknadni dokumenti su vlasništvo autora i vlasti Kantona Sarajevo.

Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini će nastaviti pružati podršku i ohrabrivati obrazovne vlasti u BiH tokom procesa unapređenja Zajedničke jezgre nastavnih planova i programa definisanih na ishodima učenja.

SADRŽAJ

I. Uvod.....	6
I.1. Analiza stanja predškolskog, osnovnoškolskog odgoja i obrazovanja i srednjoškolskog obrazovanja.....	6
I.1.1. Analiza stanja ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja.....	7
I.1.2. Analiza osnovnoškolskog odgoja i obrazovanja.....	11
I.1.3. Analiza srednjoškolskog obrazovanja	14
II. Kurikulum.....	18
II.1. Šta je kurikulum?	17
III. Vizija	21
IV. Vrijednosti.....	22
V. Uporišta kurikuluma u Kantonu Sarajevo	23
VI. Ključne kompetencije.....	25
VII. Dokumenti Kurikuluma Kantona Sarajevo.....	26
VII.1. Dokumenti kurikuluma kojima se propisuje odgoj i obrazovanje za pojedini nivo i vrstu obrazovanja.....	28
VII.2. Dokumenti područja kurikuluma.....	30
VII.3. Kurikulumi međupredmetnih tema.....	30
VII.4. Predmetni kurikulumi	31
VII.5. Osnove za vrednovanje i ocjenjivanje, osnove za rad sa darovitom djecom i učenicima te osnove za rad sa učenicima sa teškoćama.....	31
VIII. Praćenje, vrednovanje i ocjenjivanje	33
IX. Školski kurikulum	35
X. Bibliografija.....	36
XI. Prilozi	38
Prilog 1: Terminološki rječnik	38

I. Uvod

Evropska unija je u strateškom planiranju rasta do 2020. godine postavila pet ambicioznih ciljeva kojima se želi potaknuti zapošljavanje, inovativnost, obrazovanje, društvena uključenost te održiva energetska politika. Svjesne da ulaganje u ljudski potencijal ima presudnu ulogu u ekonomskom napretku jednog društva, mnoge su se evropske zemlje u protekloj deceniji intenzivno bavile reformom svojih obrazovnih sistema.

Budući da je bosanskohercegovačko društvo orijentirano na praćenje obrazovnih politika Evropske unije, od ključne je važnosti promišljanje o kreiranju fleksibilnog sistema obrazovanja koji može uspješno odgovoriti na zahtjeve društva i promjenljive uvjete tržišta rada, ponuditi kvalitetno i relevantno obrazovanje koje je preduvjet uspješnog (samo)zapošljavanja. To promišljanje se odnosi i na percepciju učenika koji su stekli navike učenja i usvajanja novih kompetencija potrebnih za uspješan rad i aktivno učešće u svijetu tehnoloških promjena.

Kanton Sarajevo je prvi kanton koji je pokrenuo kurikularnu reformu na svim dovisokoškolskim nivoima u cilju poboljšanja kvaliteta obrazovanja. Planirane su sveobuhvatne promjene koje će dugoročno omogućiti horizontalnu i vertikalnu prohodnost, usmjerenost nastavnog procesa na dječija i učenička postignuća, osigurati bolji status odgojno-obrazovnih radnika, veću uključenost roditelja u predškolske i školske aktivnosti i svrsishodniju povezanost škola sa lokalnom zajednicom. Kurikularnom reformom će se doprinijeti izgradnji društva usmjerenog na stvaranje i primjenu novih znanja u poticajnom obrazovnom okruženju.

I.1. Analiza stanja predškolskog, osnovnoškolskog odgoja i obrazovanja i srednjoškolskog obrazovanja

Uvidom u stručne analize odgojno-obrazovnog sistema u Kantonu Sarajevo, uvidom u iskustva drugih zemalja, pokazuje se da je, kako u državi Bosni i Hercegovini, tako i u Kantonu Sarajevo, potreban promišljen, organiziran i kvalitetan razvoj odgojno-obrazovnog procesa. Jedan od prvih koraka ka poboljšanju odgojno-obrazovnog procesa je izrada jedinstvenog kurikuluma

zasnovanog na potrebama savremenog društva, ali i specifičnim obrazovnim potrebama djeteta.

Analiza trenutnog stanja nivoa odgoja i obrazovanja ukazuje na to da važeći nastavni planovi i programi nisu koncipirani tako da potiču kritičko mišljenje, rješavanje problemskih situacija i dublje izučavanje sadržaja te da ishodi učenja nisu jasno i mjerljivo definirani što znači da je efikasno praćenje i ocjenjivanje u startu onemogućeno.

Analiza stanja pojedinih nivoa obrazovanja iznosi se kroz zakonski okvir, infrastrukturne uvjete i programski okvir.

I.1.1. Analiza stanja ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja

Zakonski okvir za rani i predškolski odgoj i obrazovanje u Kantonu Sarajevo, sastoji se od sljedećih zakona:

- Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju („Službene novine Kantona Sarajevo“ br: 4/98, 9/00, 18/02 i 26/08)
- Strateški pravci razvoja predškolskog odgoja i obrazovanja u Bosni i Hercegovini (2004.)
- Okvirni Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju u Bosni i Hercegovini (“Službeni glasnik BiH, 88/07)
- Sporazum o zajedničkoj jezgri cjelovitih razvojnih programa za rad u predškolskim ustanovama (2007.)
- Pedagoški standardi za predškolski odgoj i obrazovanje i normativima prostora, opreme i didaktičkih sredstava predškolskog odgoja i obrazovanja (“Službene novine Kantona Sarajevo, 11/03, 11/16)
- Strateški plan za unapređenje ranog rasta i razvoja u Federaciji BiH 2013. - 2017. (maj 2012.)
- Osnove Programa odgojno- obrazovnog rada sa djecom predškolskog uzrasta (1994.- 1995.)
- Primarni program (2010.)
- Obavezni program za djecu u godini pred polazak u školu (školska 2010/2011. godina)

- Program zaštite od NUS-a
- Primjeri dobre prakse u Kantonu Sarajevo

Predškolski odgoj i obrazovanje je važan dio sistema odgoja i obrazovanja. Prema Zakonu o predškolskom odgoju i obrazovanju u Kantonu Sarajevo kao prvi, poseban i specifičan stepen jedinstvenog sistema odgoja i obrazovanja bavi se odgojem i obrazovanjem, ranom rehabilitacijom i resocijalizacijom, njegom i zaštitom djece predškolske dobi. Predškolski odgoj i obrazovanje u Kantonu Sarajevo ima dugu tradiciju. Počeo se razvijati u septembru 1945. godine, kada je otvoren prvi vrtić “Čika Jova Zmaj”. Nakon toga je nastupio period masovnog građenja vrtića, tako da je do 1992. godine u funkciji bilo 59 vrtića raspoređenih u devet općina. Od postojećih 59 objekata, u toku rata većina je devastirana ili potpuno uništena, a imovinsko-pravni odnosi dobrom mjerom neriješeni.

Prema Izvještaju Prosvjetno-pedagoškog zavoda, institucionalni predškolski odgoj i obrazovanje u Kantonu Sarajevo u periodu septembar 2016. - januar 2017. godine odvijao se u 26 predškolskih i 3 ustanove za specijalni odgoj i obrazovanje. Rad s djecom predškolskog uzrasta u Odjeljenju osnovne škole Osnivača Mission Francaise u kome se realiziraju programi odgojno-obrazovnog rada Ministarstva obrazovanja Francuske odvijao se i u prvom polugodištu tekuće godine. Predškolske ustanove u Kantonu Sarajevo su organizirane kao javne ustanove – “Djeca Sarajeva” i KJU Dom za djecu bez roditeljskog staranja, Ustanove za specijalni odgoj i obrazovanje i privatne ustanove.

U ovom periodu institucionalnim predškolskim odgojem i obrazovanjem bilo je obuhvaćeno 7.409 djece, starosne dobi od 0 mjeseci do polaska u školu, organizirane u uzrasnim i mješovitim odgojnim grupama, ukupno 317 grupa: JU “Djeca Sarajeva” – 30 objekata, 220 odgojnih grupa, 5.349 djece (2.605 djece u Primarnom programu i 2.744 djece u Obaveznom programu); KJU Dom za djecu bez roditeljskog staranja – 1 objekat, 5 odgojnih grupa, 96 djece; PU – 28 objekata, 83 odgojne grupe, 1.868 djece; Centar za odgoj, obrazovanje i rehabilitaciju “Vladimir Nazor” – 1 odgojna grupa, 22 djece; Zavod za specijalno obrazovanje i odgoj djece “Mjedenica” – 7 odgojnih grupa, 59 djece; Centar za slušnu i govornu rehabilitaciju – 1 odgojna grupa, 15 djece.

Odgajno-obrazovni rad u predškolskim ustanovama je realiziralo: u JU “Djeca Sarajeva” –205 odgajatelja, 20 medicinskih sestara i 15 stručnih saradnika, asistenata, pripravnika; KJU Dom za djecu bez roditeljskog staranja – 10 odgajatelja, 15 medicinskih sestara, 22 stručna saradnika, asistenta i sl.; PU – 119 odgajatelja, 30 medicinskih sestara, 46 stručnih saradnika, asistenata i sl.

U Javnoj ustanovi “Djeca Sarajeva” u redovne odgajno-obrazovne grupe uključeno je 97 djece s različitim razvojnim i drugim poteškoćama, a u Obaveznom programu za djecu u godini pred polazak u školu 24 – ukupno 121 dijete. Kada je riječ o privatnim ustanovama, 20 djece s poteškoćama u razvoju uključeno je u redovne odgajno-obrazovne grupe.

U Kantonu Sarajevo od školske 2010/2011. godine realizira se Obavezni program za djecu u godini pred polazak u školu. Program traje ukupno 150 sati u toku jedne školske godine, realizira se jednom sedmično po dva sata, a finansira se u cjelosti iz budžeta Kantona Sarajevo. Program se implementira u 21 vrtiću (objekti u sastavu Javne ustanove “Djeca Sarajeva”) i prostorima 31 osnovne škole na lokacijama gdje nema vrtića. Obaveznim programom u školskoj 2016/2017. godini obuhvaćeno je 2.744 djece raspoređenih u 117 grupa.

Predškolski odgoj i obrazovanje u Kantonu Sarajevo se provodi u skladu s Primarnim programom i Cjelovitim razvojnim programom, a realizira se u dječijim vrtićima za djecu od navršenih šest mjeseci života do polaska u školu. Predškolski odgoj nije obavezan.

Godinu dana pred potpisivanje Dejtonskog mirovnog sporazuma, 1994/1995. godine, objavljene su Osnove programa odgajno-obrazovnog rada s djecom predškolskog uzrasta, u okviru kojih je objavljena Konceptija predškolskog odgoja i obrazovanja koja predstavlja osnove za unošenje određenih inovacija u područje predškolskog odgoja. U Osnove programa su ugrađeni neki dijelovi teksta iz Konceptije, a sam Program je strukturiran po davno napuštenom modelu podjele sadržaja prema programskim cjelinama: tjelesni i zdravstveni odgoj, upoznavanje okoline, razvoj govora, razvoj početnih matematičkih pojmova, likovni odgoj i muzički odgoj, slično predmetima u osnovnoj školi. Od 2000. godine uvođenjem programske cjeline kulturno-religijska tradicija, dobijamo Primarni program odgajno-obrazovnog rada s djecom predškolskog uzrasta u kojem, osim promjene naziva, nije došlo do suštinskih promjena. Ciljevi programa predškolskog odgoja i obrazovanja nisu usmjereni prema

aspektima razvoja (fizički razvoj, socijalno-emocionalni razvoj i razvoj ličnosti, intelektualni razvoj, razvoj govora, komunikacije i stvaralaštva), niti su ishodima definirane razvojne promjene i postignuća djeteta u pojedinim aspektima razvoja na određenim uzrasnim nivoima. Od tada do danas pojavila su se tri važna dokumenta koja su pomogla da se ujednače polazišta u oblasti predškolskog odgoja i obrazovanja na nivou Bosne i Hercegovine: Strateški pravci razvoja predškolskog odgoja i obrazovanja u Bosni i Hercegovini (2004.), Okvirni zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju u Bosni i Hercegovini (2007.) i Sporazum o zajedničkoj jezgri cjelovitih razvojnih programa za rad u predškolskim ustanovama (2007.).

U Kantonu Sarajevo, u skladu s navedenim dokumentima, nije došlo do izrade novog programa odgojno-obrazovnog rada sa djecom ranog i predškolskog uzrasta, ali to ne znači da se kvalitetne promjene nisu desile u praksi. Javna ustanova “Djeca Sarajeva”, koja se bavi odgojem i obrazovanjem djece od šest mjeseci do polaska u školu, u svom je radu, bez obzira što nije donesen inovirani Program, stavila akcent na promjenu odgojne prakse, kao i na paradigmu dječijih prava, što je zahtijevalo od svih koji učestvuju u unapređivanju predškolskog odgoja i obrazovanja, da redefiniiraju sopstvena viđenja djeteta i uvažavanja prava djeteta.

Sistem predškolskog odgoja i obrazovanja pretežno je orijentiran na ponudu klasičnog tipa programa – cjelodnevni ili poludnevni, što znači da nije dovoljno fleksibilan i nema alternativnih ponuda, odnosno ne postoji otvorenost za kreiranje različitih organizacijskih oblika ustanove, fleksibilnu vremensku organizaciju aktivnosti u skladu sa uzrastom, razvojnim i mogućim posebnim potrebama djece. Zapaža se veliko variranje u kvaliteti odgojno-obrazovnog programa između predškolskih ustanova, kao i neujednačenost u kompetencijama zaposlenog stručnog kadra. Razlike se uočavaju ne samo u tome kako odgajatelj ostvaruje odgojnu praksu već i kako bazično obrazovanje ima na istom radnom mjestu (od diplome srednje stručne spreme – učitelja, nastavnika i profesora predškolskog odgoja i obrazovanja do magistara i doktora pedagoških nauka). Nije uspostavljen sistem akreditovanja ustanova, odgojno-obrazovnog programa i usluga za dijete i porodicu. U praksi je još uvijek prisutna paradigma kako je nivo obrazovanja odgajatelja sam po sebi garancija kvaliteta rada i dječijih postignuća, a ne da zavisi više od sposobnosti kadra da kreira visokokvalitetno odgojno-

obrazovno okruženje koje će stvoriti prostor za kontinuirani profesionalni razvoj zasnovan na individualnim snagama svakog pojedinca. Pažnja se ne posvećuje edukaciji medicinskih sestara, iako je njihovo učešće u odgojno-obrazovnom radu vrlo značajno. Ne postoji rad s nadarenom djecom, niti edukacija odgajatelja za otkrivanje nadarene djece.

Nadalje, nisu stvorene bitne pretpostavke za uključivanje djece s posebnim potrebama u predškolske ustanove, niti osigurani materijalni i kadrovski uvjeti za rad. Ne postoji sistemska edukacija roditelja, staratelja i bližih članova porodice za rad s djecom s posebnim potrebama, kao ni njihova priprema za prihvatanje da dijete ima posebne potrebe. Šira socijalna sredina nije pripremljena o potrebi uključivanja djece s teškoćama u razvoju u redovne predškolske ustanove putem predavanja, medijskog informiranja, uključivanjem eminentnih stručnjaka iz ove oblasti – psihologa, pedagoga, edukatora rehabilitatora, logopeda, ljekara specijalista, a posebno pedijataru, neuropsihijataru, neurologa, fizijataru, endokrinologa i dr. profila koji mogu utjecati na mijenjanje stavova o djeci s poteškoćama u razvoju i formiranje novih, pozitivnih odnosa prema njima.

Ustanovljeno je i da ne postoji povezanost predškolskog i osnovnoškolskog sistema, niti usklađenost programa u godini pred polazak u školu. Sistem ne uspijeva uključiti svu djecu čak ni u godini pred polazak u školu, jer predškolski odgoj i obrazovanje ne dopire do one djece kojoj je najpotrebniji, kao što su djeca s poteškoćama u razvoju i invaliditetom, djeca iz romske zajednice, ruralnih i ekonomski nerazvijenih sredina.

I.1.2. Analiza osnovnoškolskog odgoja i obrazovanja

Život i rad osnovnih škola u Kantonu Sarajevo odvija se prema sljedećim zakonskim propisima:

- Zakon o osnovnom odgoju i obrazovanju Kantona Sarajevo ("Službene novine Kantona Sarajevo" br: 12/00, 10/04, 21/06, 26/08, 31/11, 15/13 i 01/16, 23/17)
- Zakon o Agenciji za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje ("Službeni glasnik BiH", 123/07)
- Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju ("Službeni glasnik BiH", 18/03)

- Pedagoški standardi i opći normativi za osnovni odgoj i obrazovanje i normativi radnog prostora, opreme, nastavnih sredstava i pomagala po predmetima za osnovnu školu ("Službene novine Kantona Sarajevo", 16/07, 27/08)
- Konceptija devetogodišnjeg osnovnog obrazovanja (Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, 2004.)

U Kantonu Sarajevo je 75 osnovnih škola od kojih 6 privatnih i 69 javnih, tri paralelne osnovne (muzičke i baletske) škole, tri centra i jedan zavod. Prema podacima iz EMIS baze podataka iz 2016/2017. godine broj učenika je 35.865 raspoređenih u 1.709 odjeljenja. U paralelnim školama je 1.500 učenika. Ukupno zaposlenih nastavnika u osnovnim školama Kantona Sarajevo je oko 3.690, a prosječan broj učenika po odjeljenju je vrlo neujednačen.

Od trenutka kada je Bosna i Hercegovina postala samostalna, suverena i nezavisna država pa do danas, ništa bitnije se nije mijenjalo u odgojno-obrazovnom procesu. Nova Konceptija devetogodišnjeg osnovnog obrazovanja (Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, 2004.) imala je za cilj temeljnu promjenu u pristupu osnovnom obrazovanju. Konceptija je definirala savremene principe i ciljeve odgojno-obrazovnog procesa, uvela obrazovne oblasti, integrativni pristup, inkluzivnost i individualizaciju u nastavi. Osim toga, u Konceptiji se po prvi put uvodi kurikularni pristup u planiranju i programiranju odgojno-obrazovnog rada, koji osim sadržaja, načina i uvjeta za izvođenje programa, obuhvata i odgovarajuće standarde, kriterije za vrednovanje kvaliteta i uspješnosti izvođenja programa. Nadalje, u Konceptiji se navodi da „nastavni plan i program osnovne škole mora omogućiti kvalitetno obrazovanje za sve. Kao takav, on prepoznaje, priznaje, uvažava i odgovara na obrazovne potrebe, iskustva i interese svih učenika. On je inkluzivan, otvoren za djecu i odrasle, sa posebnim i drugim potrebama“.

Rezultati analize Nastavnog plana i programa devetogodišnje osnovne škole (Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo, 2011.), međutim, ukazuju da ovi ciljevi nisu postignuti. Planovi i programi za devetogodišnju osnovnu školu u Kantonu Sarajevo razvijeni prema Konceptiji, nisu usvojili predviđeni kurikularni pristup u kome se na sistematičan način osmišljava, smisleno povezuje i uređuje cjelokupni proces učenja i podučavanja. Programi i dalje, i unatoč nastojanjima za modernizacijom, imaju prvenstveno preskriptivnu funkciju u kojoj se definira šta djeca uče, kada i po kojem redoslijedu. Oni polaze od sadržaja, kao svog

osnovnog elementa, a ne ishoda. Iako je učinjen napor da se uvedu ishodi, oni nisu jasno formulirani niti ujednačeni kroz nastavni plan i program. Osim što je uveo formalne promjene u vidu devetogodišnjeg osnovnog obrazovanja podijeljenog u tri ciklusa, Nastavni plan i program je suštinski zadržao sve karakteristike tradicionalnog programa. Nadalje, planovi i programi su strukturalno i pojmovno neujednačeni. Osim toga, sadržaji se ponavljaju i preklapaju unutar istog ili više predmeta u toku nekoliko razreda ili cijelog obrazovnog ciklusa.

Postojeći Nastavni plan i program uglavnom ne prati princip individualizacije i diferencijacije. Prije svega, Nastavni plan i program nije usmjeren na dijete. Inkluzija, utemeljena na pravu svakog djeteta na kvalitetno obrazovanje i punu participaciju, još uvijek nema svoje uporište u Nastavnom planu i programu. Analiza cjelovitog Nastavnog plana i programa ukazuje na to da on nije utemeljen na principima integracije sadržaja i ne osigurava ni vertikalnu ni horizontalnu povezanost i usaglašenost oblasti i sadržaja podučavanja, kao ni ciljeva i željenih ishoda. Način definiranja i struktuiranja nastavnog procesa, odnosno odgovor na pitanje kako će se određeni sadržaji podučavati, u Nastavnom planu i programu je veoma neujednačen i uopćen.

Generalno gledajući, Nastavni plan i program nije koncipiran tako da potiče rješavanje problemskih situacija i dublje izučavanje sadržaja. Korištenje raznolikih izvora znanja (osim udžbenika, lektire i drugih propisanih sadržaja) i podučavanje djece kako da ih koriste, ne postoji u aktuelnom Nastavnom planu i programu (septembar, 2016.) kao princip ili pravilo. Aktuelni Nastavni plan i program se ne bavi pitanjem kreiranja sigurnog i stimulativnog okruženja za učenje, ili to bar nije jasno naznačeno. Pitanje ocjenjivanja jedno je od najkontraverznijih pitanja u analizi Nastavnog plana i programa. Sama činjenica da ishodi učenja nisu jasno i mjerljivo definirani znači da je efikasno praćenje i ocjenjivanje u startu onemogućeno. Osim toga, ne postoje ni kriteriji za ocjenjivanje te djeci i roditeljima ne daje jasnu sliku o napredovanju djeteta i postavljanju ciljeva za dalje učenje. Partnerstvo s porodicom i zajednicom nije dio Nastavnog plana i programa niti se smatra sastavnim dijelom procesa odgoja i obrazovanja, već se uglavnom tretira kao zasebna aktivnost.

U zaključku, nova Konceptcija osnovne škole je kao rezultat dala isključivo strukturalne promjene u vidu osnovnog obrazovanja podijeljenog u tri ciklusa. Suštinski, Nastavni plan i program je zadržao sve karakteristike tradicionalnog programa s krajnje preskriptivnim i

obimnim sadržajima koji su odvojeni u zasebne predmete i dominantno frontalnom metodom rada. Kao takav on ne odgovara ni potrebama savremenog društva, ni specifičnim obrazovnim potrebama djeteta. Kurikularna reforma će upravo rasteretiti nastavne sadržaje i prilagoditi ih uzrastu djece i mladih.

I.1.3. Analiza srednjoškolskog obrazovanja

Život i rad srednjih škola u Kantonu Sarajevo odvija se prema sljedećim zakonskim propisima:

- Zakonom o srednjem obrazovanju („Službene novine Kantona Sarajevo“ broj: 23/17)
- Zakon o Agenciji za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje ("Službeni glasnik BiH", 123/07)
- Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju ("Službeni glasnik BiH", 18/03)
- Zakonom o srednjem obrazovanju („Službene novine Kantona Sarajevo“ broj: 23/10)

Iako je reforma obrazovanja u Bosni i Hercegovini zahvatila skoro sve segmente obrazovnog procesa sa sigurnošću možemo utvrditi da je skoro u potpunosti zaobišla srednjoškolsko obrazovanje. Za razliku od osnovnog odgoja i obrazovanja, analiza srednjoškolskog obrazovanja, do sada, nije sprovedena.

Srednjoškolsko obrazovanje karakterizira realizacija nastavnog procesa po programiranim planovima i programima koji su lekcijски orijentirani i ne uključuju ishode učenja iako je Zakonom o srednjem obrazovanju („Službene novine Kantona Sarajevo“ broj: 23/10, član 36), jasno naznačeno da nastavni planovi i programi trebaju biti temeljeni na ishodima učenja kako to Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje propiše. Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje, u periodu od 2013-2016. godine je definirala ishode svih općeobrazovnih područja: jezičko-komunikacijsko, matematsko, društveno-humanističko, prirodno, umjetničko, tehnika i informacione tehnologije.

Evidentno je da do implementacije ishoda učenja nikada nije došlo. Izuzeci su:

- srednje stručne škole za obrazovanje i obuku koje realiziraju nastavu po EU VET programu i Danskom obrazovnom programu
- gimnazije – IB međunarodna matura i Cambridge program (CIE)

Nedovoljna pažnja se posvećuje inkluzivnom odgoju i obrazovanju. Iako je inkluzija u srednjim školama Kantona Sarajevo u potpunosti zakonski regulirana, implementacija posebnih nastavnih planova i programa prilagođenih ovoj populaciji nije na adekvatnom nivou. Postoje i veliki problemi kod izrade NPP-ova, formiranja stručnih timova, upošljavanje asistenata i defektologa. Zakoni koji se bave tematikom obrazovanja nisu koherentni po ovom pitanju i ne nude jedinstven pristup inkluzivnom obrazovanju. Jedan od razloga je i što je izostala planska i sveobuhvatna edukacija srednjoškolskih profesora.

Na području Kantona Sarajevo djeluje 41 srednja škola, i to 35 javnih i 6 privatnih škola. Od toga su:

- javne škole: 9 škola radi po gimnazijskom programu (uključujući i vjersku školu), a 20 srednjih škola su za stručno obrazovanje i obuku
- privatne škole: 5 škola radi po gimnazijskom programu
- srednja škola za posebne potrebe: 1 škola
- javni srednjoškolski centri: 4 centra realiziraju nastavu različitih nivoa, gimnazijskih i srednjih škola za stručno obrazovanje i obuku

Srednjoškolski centri Hadžići, Ilijaš, Vogošća kao i Katolički školski centar, realiziraju nastavu različitih nivoa: gimnazija i srednja škola za stručno obrazovanje i obuku.

Prema podacima Prosvjetno-pedagoškog zavoda Kantona Sarajevo za 2016/2017. godinu, srednju školu pohađa ukupno 15.424 učenika. Od tog broja, gimnaziju pohađa 4.272 učenika (ili 27,70 procenata), a srednje škole za stručno obrazovanje i obuku pohađa 11.152 učenika (72,30 procenata). Ukupan broj zaposlenika u srednjim školama Kantona Sarajevo je 1.795,11 od toga je nastavni kadar 1.190,32 a ostalih zaposlenika je 604,85.

Srednjoškolsko obrazovanje u Kantonu Sarajevo slijedi praksu koja podrazumijeva obrazovanje za nastavak školovanja (gimnazijsko obrazovanje) i obrazovanje za potrebe tržišta rada (srednje škole za stručno obrazovanje i obuku), koje u jednom dijelu, također, omogućava nastavak školovanja.

Gimnazijski programi nude široko opće obrazovanje usmjereno na određena područja u periodu dovisokoškolskog obrazovanja (III i IV razred podrazumijeva obrazovanje po izbornim

područjima). Pojedine škole nude i usmjereno gimnazijsko obrazovanje od prvog razreda (Gimnazija Dobrinja: scenske umjetnosti, Peta gimnazija: sportska gimnazija). Sedmični fond sati varira unutar izbornih područja. Tako, naprimjer, učenici prirodnog izbornog područja imaju veći sedmični fond sati i broj predmeta od učenika koji pohađaju nastavu jezičkog izbornog područja. Također, fond sati istog područja nije ujednačen u svim gimnazijama. Sve navedeno onemogućava horizontalnu prohodnost učenika u okviru općeg gimnazijskog programa i gimnazijskih područja.

Gimnazije su organizirane u osam izbornih područja: jezičko, društveno, matematičko-informatičko, prirodno, sportsko, pedagoško-psihološko, bankarsko, scensko i IT područje, a nastava se realizira na osnovu nastavnih planova i programa sa ugrađenom zajedničkom jezgrom iz 2003. godine. Za razliku od gimnazija, u srednjim stručnim školama za obrazovanje i obuku imamo više obrazovnih sistema uključujući i modularnu nastavu, dakle bez zajedničke jezgre bilo kojeg nivoa.

Srednje škole za stručno obrazovanje i obuku karakterizira pluralizam smjerova i dva nivoa obrazovanja (III i IV stepen). Evidentno je da se u više stručnih škola Kantona Sarajevo učenici obrazuju za ista zanimanja / zvanja, te se za pojedina zvanja u čak šest škola nudi ista diploma. No, nastavni planovi i programi u srodnim školama u okviru struke nisu isti što onemogućava horizontalnu prohodnost učenika u okviru srednjeg stručnog obrazovanja.

Budući da nisu sprovedena vanjska vrednovanja (međunarodna, kao ni državna) učeničkih postignuća ili razvijenosti znanja i vještina srednjoškolaca, kao objektivno mjerilo znanja i vještina sarajevskih srednjoškolaca uzeti su rezultati eksterne mature provedene u Kantonu Sarajevo školske 2016/2017. godine (Kvalitativna i kvantitativna analiza eksterna mature-pilot projekat, 2016., MONKS). U navedenoj analizi ukazano je na neujednačenost nastavnih planova i programa i udžbenika, zakonskih propusta, neujednačenost nastavnih planova i programa po školama i sl. Rezultati pilot projekta pokazuju nedovoljna znanja na višim kognitivnim nivoima.

Generalno, način realizacije sadržaja u srednjim školama svih nivoa obrazovanja ograničen je programiranim nastavnim planom i programom koji je orijentiran na usvajanje, često

nepovezanih sadržaja, bez mjerljivih ishoda i kriterija ocjenjivanja. Na ovaj način učenici srednjoškolskog obrazovanja ne razvijaju temeljne kompetencije, stavove te nerijetko izostaje kritičko mišljenje. Kod izbora škole za nastavak obrazovanja u okviru srednjih škola Kantona Sarajevo, učenici i njihovi roditelji nemaju pristup planu i programu rada s obzirom da oni nisu dostupni javnosti, iako su revidirani programi pojedinih predmeta u elektronskoj formi dostupni na stranici Ministarstva za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo od septembra 2016. godine.

II. Kurikulum

Analiza stanja pojedinih nivoa obrazovanja jasno ukazuje na potrebu za kurikularnom reformom u vidu kreiranja jedinstvenog kurikuluma za odgoj i obrazovanje, na svim nivoma. Cilj je osposobiti djecu i mlade za svijet promjena, sticanje kompetencija za obavljanje profesionalnih zadataka, što stavlja u novi kontekst dovisokoškolsko obrazovanje koje, u cilju ostvarivanja navedenog, mora biti kurikulumski organizirano.

II.1. Šta je kurikulum?

Kurikulum predstavlja okvir obrazovnih standarda ranog i predškolskog, osnovnog i srednjeg odgoja i obrazovanja, kao i odgoj i obrazovanje djece s poteškoćama u razvoju i nadarenih učenika. Riječ *kurikulum* je u pedagošku praksu ušla iz engleskog jezika i označava odgojno-obrazovni proces u najširem smislu.

Kurikulum je skladno uređen sistem planiranja, izvedbe, vrednovanja i reguliranja odgojno-obrazovnog procesa na svim nivoima dovisokoškolskog obrazovanja. Ovako definiran odgojno-obrazovni proces može biti uređen na različitim nivoima, od cjelokupnog do nivoa pojedinih dijelova sistema i nivoa pojedinca.

Kurikularna reforma mijenja fokus sa *šta se uči* na *kako se uči*, te *kako se provjerava ono što se uči* i stavlja dijete i učenika u sami centar obrazovne politike. Stoga se Kurikulumom Kantona Sarajevo određuje:

- svrha, ciljevi, očekivanja i ishodi odgoja i obrazovanja djece i učenika
- način(i) učenja i podučavanja, kao i osiguravanje potrebnih (pred)uvjeta kako bi se zadani ciljevi i ishodi mogli ostvariti
- vrednovanje ostvarenih ciljeva i ishoda odgojnog i obrazovnog procesa u Kantonu Sarajevo

Kurikulum Kantona Sarajevo:

- je savremeni pedagoški koncept zasnovan na naučnim i stručnim dostignućima odgojno-obrazovne teorije i prakse

- valorizira humanističke vrijednosti demokratskog društva u odgoju i obrazovanju djece i mladih
- stavlja akcent na odgoj i obrazovanje u ranom djetinjstvu kao najbolju investiciju za društvo i pojedinca
- usmjeren je na djecu i mlade, razvojno primjeren, inkluzivan i fleksibilno strukturiran
- usmjeren je na mjerljive ishode učenja i daje priliku nastavnicima/nastavnicama i školama da dinamiku, tempo, način rada i sadržaje prilagođavaju specifičnim potrebama djece i mladih
- usmjeren je na usvajanje i razvijanje znanja, vještina i stavova u sklopu kompetencijskog pristupa odgoju i obrazovanju
- osigurava vertikalnu i horizontalnu sadržajnu, tematsku i konceptualnu povezanost i razvija međupredmetne teme
- osigurava školsko okruženje u kojem su djeca i mladi aktivni učesnici i razvijaju sposobnosti za učenje cijeloga života
- kroz proces učenja i podučavanja djeca i mladi se osposobljavaju za rješavanje problemskih situacija, transfer znanja i samostalno zaključivanje
- omogućava djeci i mladima da razviju uzajamno uvažavanje, uvažavanje različitosti, osjećaj za društvenu pravdu, pomaže im da razviju vlastiti identitet i osjećaj samopoštovanja i samopouzdanja
- ukazuje na bitnost evaluacije i samoevaluacije kao sastavnog dijela odgojno-obrazovnog procesa koji doprinosi poboljšanju kvaliteta rada
- osigurava kontinuirano praćenje napredovanja djece i mladih sa jasno definiranim kriterijima uz poseban naglasak na formativnom praćenju i procjenjivanju i davanju povratne informacije djeci, mladima i roditeljima
- podstiče na profesionalnu i karijernu orijentaciju kao kvalitetan proces koji će započeti u ranom odgoju i obrazovanju, a trajat će do kraja srednjoškolskog obrazovanja
- osigurava usklađenost sadržaja predmeta sa zanimanjima i usaglašava učenička postignuća s potrebama društva
- podstiče na stručno usavršavanje nastavnika, odgajatelja, stručnih saradnika u cilju razvoja refleksivne prakse i refleksivnog profesionalizma
- uvjetuje izradu savremenih udžbenika koji će omogućiti da djeca i mladi koriste različite

izvore znanja, razmatraju probleme s različitih aspekata i perspektiva, digitalne sadržaje, te svakodnevno i odgovorno korištenje IKT

III. Vizija

Kurikulum Kantona Sarajevo teži stvoriti okruženje za razvoj različitih potencijala djeteta i mlade osobe kroz sve svoje cikluse, od ranog predškolskog do završetka srednjoškolskog odgoja i obrazovanja. Primjena kurikuluma će omogućiti usvajanje koncepta cjeloživotnog obrazovanja i razvijanje svih potencijala potrebnih za rad i život. Cilj je stvoriti sistem odgoja i obrazovanja koji će predstavljati okruženje u kojem će se mlada osoba razviti u:

- obrazovanu osobu
- odgovornog građanina
- efikasnog saradnika
- poduzetnog pojedinca

Obrazovana osoba – Osnovna vrijednost na kojoj se temelji ova sposobnost je znanje kao osnovni i temeljni pokretač razvoja društva i svakog pojedinca. Djeca i učenici posjeduju entuzijazam i motivaciju da uče i razvijaju vještine, postižu uspjeh te su otvoreni prema novim idejama i saznanjima.

Odgovorni građanin – Odgovornost i poštovanje prema samom sebi, drugima i društvu kao cjelini, izražena solidarnost, kao i odnos prema prirodi, samo su neke od vrijednosti koji grade ovaj kapacitet svakog pojedinca. Odgovorni građanin se obrazuje kako bi bio aktivan u političkom, društvenom, kulturnom i ekonomskom životu zajednice te ima izgrađen lični, kulturni i nacionalni identitet, uz razumijevanje i uvažavanje različitosti u zajednici i svijetu.

Efikasan saradnik – Saradnja i poštivanje te uvažavanje različitih mišljenja, predstavljaju osnovne vrijednosti neophodne za efikasnost i uspješnost u realizaciji zadataka u grupi. Efikasni saradnik je sposoban da u saradnji s drugima kreira i razrađuje ideje te aktivno participira u timskom radu u različitim situacijama i konceptima.

Poduzetni pojedinac – Poduzetnost je sistem osobina koje pretpostavljaju aktiviranje ličnih potencijala na kreativan, konstruktivan i inovativan način. Poduzetni pojedinac prepoznaje mogućnosti, pokazuje inicijativu u različitim aspektima života i rada i spreman je na preuzimanje razumnog rizika.

IV. Vrijednosti

Sistem odgoja i obrazovanja, pa tako i Kurikulum Kantona Sarajevo, treba biti baziran na temeljnim društvenim vrijednostima koje sačinjavaju sve one ideje kojima kao društvo težimo i koje predstavljaju naše ideale te naša vjerovanja koja snažno oblikuju naše stavove i ponašanje. Neke od tih vrijednosti su zdravlje, prijateljstvo, iskrenost, poštenje.

Vrijednosti kojima ćemo se voditi u Kurikulumu Kantona Sarajevo izvedene su iz vizije kakvog učenika/pojedinca želimo. Stoga ćemo slijediti već postojeće vrijednosti iz Ustava BiH i Kantona Sarajevo, kao što su poštovanje ljudskog *dostojanstva i jednakosti*, te posvećenost *toleranciji*. Pored ovih općih, društvenih vrijednosti, Kurikulum će biti baziran i na sljedećim vrijednostima: *znanje, solidarnost, pravednost, otvorenost, odgovornost* te *znatiželja*.

V. Uporišta kurikuluma u Kantonu Sarajevo

Uporišta kreiranja kurikuluma predstavljaju polazišta ili vrijednosti na kojima se temelji kurikulum i kojih se svi sudionici pri izradi kurikularnih dokumentata i primjeni kurikularnih praksi trebaju pridržavati.

Uporišta su sadržajno povezana sa ciljevima i postignućima kurikularne reforme te očekivanim rezultatima u kontekstu odgoja i obrazovanja. Stoga uporišta čine važnu komponentu kojom se osigurava smisljena povezanost sistema koji predviđa kurikularna reforma sa saradnjom sudionika u procesu izrade kurikularnih dokumenata i primjeni kurikularnih praksi. Na taj način ostvaruje se logična veza ciljeva, načela i odgojno-obrazovnih postignuća kao zaokružen proces u kurikularnoj obrazovnoj reformi.

Uporišta kurikularne obrazovne reforme u Kantonu Sarajevo:

- načelo obaveznog odgoja i obrazovanja
- naučna utemeljenost kurikuluma
- demokratičnost i transparentnost kurikularnih procesa
- kontinuitet u odgojno-obrazovnim procesima i reformama
- adekvatno uključivanje svih sudionika u obrazovne procese i osiguranje kvalitetnog odgoja i obrazovanja za sve sudionike obrazovnog procesa; jednake obrazovne šanse
- poštivanje Konvencije o pravima djeteta, posebno prava na kvalitetno obrazovanje uz postizanje najvišeg interesa djeteta u odgojno-obrazovnom sistemu
- cjeloživotno učenje uz integrisanje ishoda učenja
- osiguravanje adekvatnih mehanizama praćenja, vrednovanja, evaluacije i samoevaluacije svih procesa u odgojno-obrazovnom sistemu
- jasno definirane kompetencije radnika u prosvjeti i sistem razvoja istih: stručno-predmetne, pedagoško- psihološke, organizacijske, komunikativne, savjetodavne, evaluacijske, interkulturalne, informatizacijsko-tehnološke te razvoj profesionalne etike
- obrazovanje za mir
- osiguravanje mogućnosti za očuvanje i razvoj ličnog / zajedničkog kulturno-historijskog naslijeđa i identiteta svih sudionika obrazovnog procesa

- samostalnost odgojno-obrazovnih ustanova u realizaciji okvirnih sadržaja u cilju ostvarivanja zadatih ishoda
- obrazovanje djece i učenika u skladu sa okvirima Evropskog referentnog okvira,
- uvesti kurikularni pristup i principe u formalno obrazovanje budućih prosvjetnih radnika

VI. Ključne kompetencije

Termin *kompetencija* se ne odnosi samo na znanje i usvajanje novih sadržaja. Prema Smjernicama za implementaciju zajedničke jezgre nastavnih planova i programa za kroskurikularno i međupredmetno područje (APOSO, 2015.), kompetencija uključuje deklarativno i proceduralno znanje, vještine i sposobnost da se riješe kompleksni zadaci kroz korištenje psiho-socijalnih resursa u određenom kontekstu. Kompetencije su, dakle, mogućnosti da pojedinac iskoristi sva stečena znanja, iskustva, te vještine kako bi ih primijenio onda kada je to potrebno. Pored ovih, pretežno kognitivnih komponenata, potrebno je da pojedinac ima pozitivan stav prema tome, odnosno, da ima potrebne crte ličnosti, odgovarajući stav, kao i motiv kako bi iskoristio svoje kompetencije.

Evropska unija je izdvojila deset ključnih kompetencija za cjeloživotno obrazovanje, koje se odnose na kompetencije koje su potrebne svakoj osobi kako bi se aktivno razvijala kao ličnost, razvijala adekvatne i funkcionalne socijalne odnose sa drugima, doprinosila užoj i široj socijalnoj zajednici kojoj pripada, te profesionalno se razvijala u skladu sa vlastitim mogućnostima i okruženjem. Te ključne kompetencije su, prema Agenciji za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje (2015.):

- Jezičko-komunikacijska pismenost u maternjem jeziku
- Jezičko-komunikacijska pismenost u stranim jezicima
- Matematička pismenost i kompetencije u prirodnim naukama
- Informatička pismenost
- Socijalne i građanske kompetencije
- Samoinicijativnost i poduzetništvo
- Kulturna svijest i kulturno izražavanje
- Tjelesna i zdravstvena kompetencija
- Učiti kako učiti
- Kreativno-produktivne kompetencij

Neke od kompetencija se realiziraju u sklopu kurikulumu u većoj mjeri kroz pojedine predmete, a neke kroz različite predmete i oblasti te unutar više predmeta, zbog čega se smatra da imaju karakter kroskurikularnih kompetencija

VII. Dokumenti Kurikuluma Kantona Sarajevo

Dokumenti Kurikuluma Kantona Sarajevo će uključivati sljedeće dokumente:

- Dokumente kurikuluma kojima se propisuje odgoj i obrazovanje za pojedine nivoe i vrste obrazovanja
- Dokumente područja kurikuluma koji su definirani Zajedničkom jezgrom (APOSO, 2015.)
- Kurikulume međupredmetnih tema
- Predmetne kurikulume
- Osnove za vrednovanje i ocjenjivanje, Osnove za rad sa darovitom djecom i učenicima te Osnove za rad sa djecom i učenicima sa teškoćama

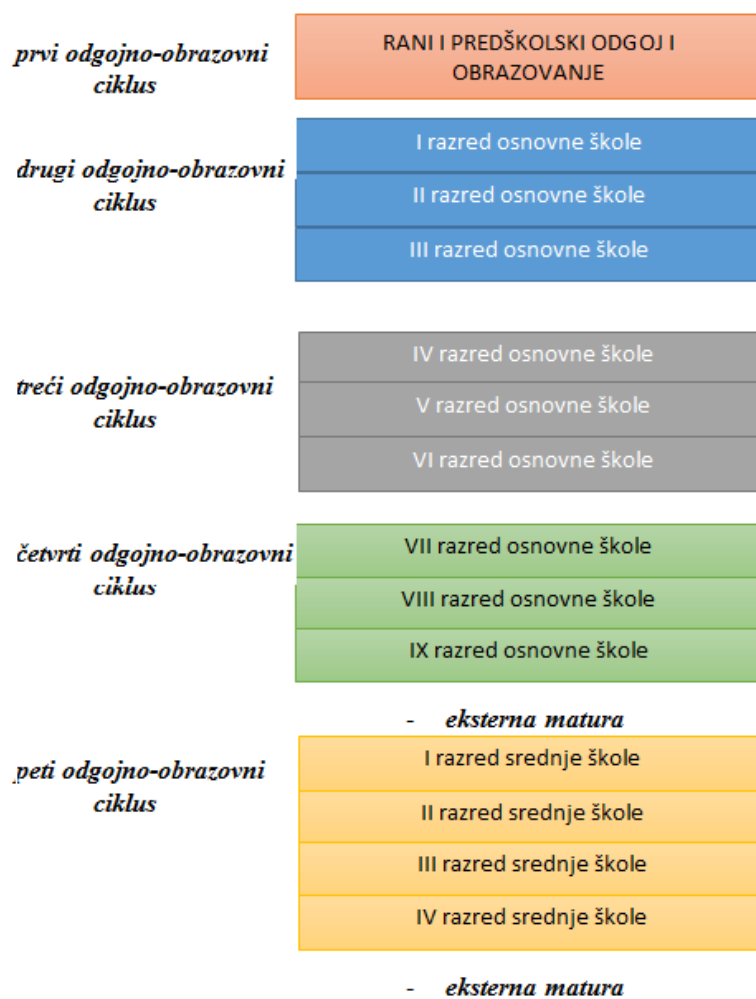

Slika 1. Sistem dokumenata Kurikuluma Kantona Sarajevo

U nastavku teksta će svaki dokument Kurikuluma Kantona Sarajevo biti posebno opisan, ali je potrebno prije svega objasniti okvire unutar kojih će se navedeni dokumenti razvijati.

S obzirom na vrlo kompleksnu strukturu srednjeg stručnog obrazovanja u Kantonu Sarajevo, pri čemu se prvenstveno misli na neusaglašene planove i programe, te značajan broj stručnih predmeta koji se u određenoj, ali nedovoljnoj mjeri preklapaju sa drugim stručnim i/ili općeobrazovnim predmetima, fokus prvog dijela kurikularne reforme su nastavni predmeti koji se izučavaju u osnovnim školama i gimnazijama, te općeobrazovni predmeti koji se izučavaju u srednjim školama za stručno obrazovanje i obuku. Neophodno je da svaki predmet bude vertikalno uvezan kroz različite nivoe obrazovanja.

Odgojno-obrazovni ciklusi na kojima se trebaju bazirati kurikulumi odgovaraju određenom vremenskom intervalu od nekoliko godina a koji, opet, prate razvoj djeteta i učenika te ciljeve koji su usaglašeni sa mogućnostima djeteta i učenika u pojedinom razdoblju. Prilikom pisanja smjernica za izradu dokumenata Kurikuluma Kantona Sarajevo, po pitanju određivanja intervala odgojno-obrazovnog ciklusa, korišten je prijedlog Agencije za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje (2015.) u kojem je naznačena sljedeća shema:

Slika 2. Odgojno-obrazovni ciklusi

VII.1. Dokumenti kurikuluma kojima se propisuje odgoj i obrazovanje za pojedini nivo i vrstu obrazovanja

Kurikulum Kantona Sarajevo obuhvata:

- Kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje
- Kurikulum za osnovnoškolski odgoj i obrazovanje

- Kurikulum za gimnazijsko obrazovanje
- Kurikulum za srednje stručno obrazovanje i obuku

Kurikulumima za pojedine nivoe i vrste odgoja i obrazovanja određuju se vrijednosti, ciljevi i načela odgoja i obrazovanja pojedine nivoe. U njima se navode strukture područja i međupredmetnih tema, načela organizacije, učenja i podučavanja te vrednovanja i ocjenjivanja na određenom nivou, odnosno vrsti odgoja i obrazovanja.

VII.2. Dokumenti područja kurikuluma

Dokumenti područja kurikuluma predstavljaju dokumente kojima se određuje svrha, ciljevi i odgojno-obrazovna očekivanja u vezi sa učenjem i podučavanjem u širim područjima učenja. Ovi dokumenti će olakšati izradu predmetnih kurikuluma. Svi dokumenti područja kurikuluma prate vrijednosti, ciljeve i načela Kurikuluma Kantona Sarajevo. Područja kurikuluma predstavljaju integrisane cjeline srodnih predmeta, te međupredmetne tematske cjeline.

Iskustva zemalja koje duži vremenski period posjeduju predmetne kurikulume ukazuju da područja kurikuluma omogućavaju ne samo sticanje novih kompetencija, nego racionalizaciju i bolju konceptualnu povezanost odgojno-obrazovnih sadržaja.

Kurikulum općeg obaveznog obrazovanja u Kantonu Sarajevo uključuje sljedeća odgojno-obrazovna (kurikulumska) područja, koje je definirala i izradila Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje:

- Jezičko-komunikacijsko područje
- Društveno-humanističko područje
- Matematičko područje
- Područje prirodnih nauka
- Područje tehnike i informatike
- Tjelesno-zdravstveno područje
- Umjetničko područje

VII.3. Kurikulumi međupredmetnih tema

Kurikularna reforma u Kantonu Sarajevo podrazumijeva i izradu kurikuluma međupredmetnih tema. Planiranje i ostvarivanje međupredmetnih tema pridonose međusobnom povezivanju odgojno-obrazovnih područja i nastavnih predmeta u skladnu cjelinu. Njima se razvijaju različite temeljne kompetencije učenika.

Međupredmetne teme su obavezne u svim nastavnim predmetima i svi nosioci odgojno-obrazovne djelatnosti u školi obavezni su ih ostvarivati.

Kurikulumima međupredmetnih tema određuju se svrha, ciljevi, struktura, odgojno-obrazovna očekivanja, učenje i poučavanje, te vrednovanje određene međupredmetne teme u cijeloj odgojno-obrazovnoj vertikali. Ciljevi i očekivanja ostvaruju se različitim načinima i oblicima odgojno-obrazovnog rada, pri čemu se neki od njih direktno ugrađuju u predmetne kurikulume, a neki se ostvaruju planiranjem i izvedbom kurikuluma odgojno-obrazovne ustanove. Škole imaju mogućnost razrađivati predložene međupredmetne teme i osmisliti načine na koje će ih ostvariti. Efikasnost razvoja međupredmetnih kompetencija učenika veća je kada se, osim ugradnje u predmetne kurikulume, ostvaruju zajedničkim projektima ili modulima.

Odgojno-obrazovna očekivanja predstavljaju jasne i nedvosmislene iskaze o tome šta očekujemo od učenika u određenoj cjelini međupredmetne teme na kraju određenog odgojno-obrazovnog ciklusa. Određena su kao poželjna znanja, vještine i stavovi koji se napredovanjem u odgojno-obrazovnom sistemu usložnjavaju i vode većoj kompetentnosti u međupredmetnoj temi.

Kurikulum Kantona Sarajevo predviđa da se u osnovnim i srednjim školama ostvaruju sljedeće međupredmetne teme:

- Učiti kako učiti
- Zdravlje
- Lični i socijalni razvoj (uključujući međupredmetnu temu Karijerna orijentacija¹)

¹ Teme definirane u Zajedničkoj jezgri nastavnih planova i programa za kroskurikularno i međupredmetno područje definirano na ishodima učenja koju je izradila Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje

- Poduzetništvo¹
- Antikorupcija¹

VII.4. Predmetni kurikulumi

Predmetnim kurikulumima se određuje:

- struktura pojedinog predmeta od osnovne škole, gimnazije i općeobrazovnih predmeta u srednjem stručnom obrazovanju
- svrha i ciljevi učenja i poučavanja predmeta
- razvoj dječijih / učeničkih kompetencija
- ishodi učenja
- verikalna i horizontalna povezanost i prohodnost
- učenje i podučavanje
- vrednovanje u svakom pojedinom predmetu

VII.5. Osnove za vrednovanje i ocjenjivanje, osnove za rad sa darovitom djecom i učenicima te osnove za rad sa učenicima sa teškoćama

U sklopu dokumenata Kurikuluma Kantona Sarajevo, predviđen je i razvoj posebnih dokumenata koji reguliraju osnovne principe za specifične teme koje se tiču odgojno-obrazovnog procesa, a to su:

- Osnove za vrednovanje i ocjenjivanje
- Osnove za rad sa darovitom djecom i učenicima
- Osnove za rad sa učenicima sa teškoćama

Vrednovanje je složen proces i osjetljivo područje za sve interesne skupine unutar škole (nastavnike, učenike i roditelje). Vrednovanje zahtijeva prikupljanje i analiziranje informacija o usvojenosti znanja te procjenu učeničkih postignuća. Da bi se mogao provoditi proces vrednovanja i ocjenjivanja neophodno je kroz kurikulume definirati očekivanja i odgojno-obrazovne ishode, poznavati oblike i metode vrednovanja te sam proces učenja.

Bosne i Hercegovine 2015. godine.

Kurikularna reforma pruža nam mogućnost da briga o darovitoj djeci i učenicima postane jedan od strateških ciljeva našeg društva. Osnove za rad sa darovitom djecom i učenicima obuhvataju: tumačenje općih vrijednosti i načela odgojno-obrazovnog rada s darovitom djecom i učenicima, upute za proces identifikacije darovite djece i učenika i organizaciju odgojno-obrazovne podrške u različitim dijelovima odgojno-obrazovnoga sistema te za različite vrste i stepene darovitosti, upute za vrednovanje i izvještavanje o postignućima i napredovanju darovite djece i učenika, definiranje uloga i zadaća pojedinih sudionika odgojno-obrazovnog procesa u radu s darovitom djecom i učenicima te prijedloge mogućih oblika saradnje s roditeljima o brizi i osiguravanju podrške razvoju darovite djece i učenika.

Osnovama za rad sa djecom i učenicima sa teškoćama određuju se kurikulumski aspekti odgoja i obrazovanja djece i učenika sa teškoćama. Taj dokument predstavlja osnovu za primjenu svih područja kurikuluma, kurikuluma nastavnih predmeta i kurikuluma međupredmetnih tema kod djece/učenika sa teškoćama.

VIII. Praćenje, vrednovanje i ocjenjivanje

S obzirom na to da se sa sadržajnog pristupa prelazi na kurikularni pristup, sistem praćenja, vrednovanja i ocjenjivanja će doživjeti neke promjene. Usmjeravanjem prema ključnim kompetencijama promijenit će se elementi vrednovanja, odnosno, neće se više vrednovati sadržaj već ishodi učenja koji će biti precizirani kurikulumima nastavnih predmeta, odnosno, kurikulumima međupredmetnih tema. Proces vrednovanja je baziran na principima koji osiguravaju:

- **usmjerenost na učenje i razvoj:** ovaj princip će pomoći ne samo učeniku već i prosvjetnim radnicima te roditeljima, kako bi svi sudionici mogli kontinuirano pratiti postignute ishode učenja. Tokom cijelog odgojno-obrazovnog procesa, prosvjetni radnici prate učenike i nivo njihovog postignuća te daju povratne informacije u obliku formativnog i sumativnog vrednovanja.
- **usmjerenost na razvoj kompetencija, vještina i stavova:** osim usmjerenosti na ishode, pratit će se i drugi elementi odgojno-obrazovnih očekivanja a u skladu sa vizijom, kao i vrijednostima koje su iskazane Kurikulumom Kantona Sarajevo. Posebna se pažnja posvećuje razvoju vještina i kognitivnih sposobnosti, naročito onih na apstraktnom nivou.
- **definiranost i pristupačnost kriterija vrednovanja:** nužno je utvrditi kriterije koji će biti jasni, precizni i pravedni te dostupni svim sudionicima odgojno-obrazovnog procesa. Ovakvim pristupom se i učenici stavljaju u poziciju aktivnih sudionika procesa vrednovanja čime se kod djece i mladih razvijaju i crte karaktera kao što su samopouzdanje, kao i samoregulacija, te se internaliziraju lokus kontrole.

Tipovi vrednovanja koji će se koristiti u sklopu Kurikuluma Kantona Sarajevo su, prije svega, interno i eksterno vrednovanje. Eksterno vrednovanje će biti regulirano od strane Ministarstva za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo, i odnosit će se na eksternu evaluaciju na kraju 2, 3, 4. kao i 5. odgojno-obrazovnog ciklusa. Takva vrsta vrednovanja će služiti prvenstveno za praćenje ostvarenih ishoda učenja iskazanih Kurikulumom Kantona Sarajevo.

Interno praćenje i vrednovanje će se regulirati Okvirom za praćenje, vrednovanje i ocjenjivanje a uključivat će različite oblike vrednovanja kao što su, naprimjer, formalno, kriterijsko

vrednovanje te samovrednovanje. Osim usmjerenosti na ishode učenja, pratit će se i razvijenost vještina, stavova, kao i drugih elemenata odgojno-obrazovnih očekivanja. Okvirom za praćenje, vrednovanje i ocjenjivanje bit će definiran i pristup vrednovanja, a koji će pojasniti kako i kada se vrednuje.

Pored navedenog, sistem praćenja, vrednovanja i ocjenjivanja će biti implementiran kroz tri osnovna pristupa:

1. **Vrednovanje za učenje** - nastavnici daju učenicima povratnu informaciju o njihovom učenju te o načinima poboljšanja istog. Ovim pristupom učenici razvijaju vještinu samoregulacije, kao i zdravo samopoštovanje i samopouzdanje jer se kroz dobivene povratne informacije može korigirati sam proces učenja i podučavanja.
2. **Vrednovanje kao učenje** - učenici uče i kroz sam proces učenja. Ukazuje im se pažnja na bitne informacije, na prednosti i nedostatke njihovih odgovora, načina mišljenja, te usvojenih stavova. Osim kroz povratnu informaciju od nastavnika, učenici i kroz autorefleksiju o vlastitom procesu učenja razvijaju razumijevanje kako postići postavljene ishode učenja.
3. **Vrednovanje naučenog** - podrazumijeva kontinuirano vrednovanje i ocjenjivanje ishoda i ciljeva učenja, odnosno, onoga što je izrađeno u standardima učeničkih postignuća.

IX. Školski kurikulum

Kurikularna reforma u Kantonu Sarajevo podrazumijeva i uvođenje školskog kurikuluma. Odgojno-obrazovne ustanove će kroz kreiranje vlastitog školskog kurikuluma kreirati i odgojno-obrazovni proces u cilju realizacije i implementacije Kurikuluma Kantona Sarajevo, stavljajući u centar potrebe svojih učenika.

Odgojno-obrazovne ustanove će kroz školski kurikulum postati prepoznatljive u lokalnoj zajednici i šire te će izgrađivati i njegovati svoj identitet.

Školski kurikulum se odnosi na:

- ponudu izbornih predmeta ili međupredmetnih tema
- vannastavne aktivnosti u cilju dodatnog razvoja određenih kompetencija
- realizaciju dodatne ili dopunske nastave
- diferenciranu nastavu za nadarene učenike
- diferenciranu nastavu za djecu sa poteškoćama
- rad školskih klubova ili sekcija
- terensku nastavu
- školske projekte
- seminarske radove
- ekskurzije i izlete
- saradnju sa drugim školama, visokoškolskim institucijama ili institutima
- saradnju sa lokalnom zajednicom i drugo

Školski kurikulum će biti kreiran vodeći računa o optimalnom opterećenju učenika, o mogućnostima škole i nastavnog osoblja.

X. Bibliografija

1. Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje. (2015.). Smjernice za implementaciju Zajedničke jezgre nastavnih planova i programa definisane na ishodima učenja. Mostar: Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje
2. Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje. (2015.). Zajednička jezgra nastavnih planova i programa za kroskurikularno i međupredmetno područje definisana na ishodima učenja. Mostar: Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje
3. American Psychological Association. (2008.). Teaching, Learning, & Assessing in a Developmentally Coherent Curriculum. Washington, DC: American Psychological Association, Board of Educational Affairs. Dostupno na: <http://www.apa.org/ed/schools/cpse/top-twenty-principles.pdf>. Preuzeto u januaru 2017.
4. Angelo, T. A., & Cross, K. P. (1993). Classroom assessment techniques: A handbook for college teachers (2nd ed.). San Francisco: Jossey-Bass.
5. Commission européenne (2010.). EUROPE 2020: Une stratégie pour une croissance intelligente, durable et inclusive. Bruxelles.
6. Darling-Hammond, L.; Austin, K.; Cheung, M. & Martin, D. (n.d.) Thinking About Thinking: Metacognition. Stanford University School of Education. Dostupno na: https://www.learner.org/courses/learningclassroom/support/09_metacog.pdf. Preuzeto u januaru 2017.
7. Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke (2004.). Konceptija devetogodišnjeg odgoja i obrazovanja. Mostar: Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke
8. Hipkins, R. (2007.). Assessing Key Competencies: Why Would We? How Could We? Wellington: Learning Media Limited. Dostupno na: http://www.nzcer.org.nz/system/files/Key_Competencies.pdf. Preuzeto u januaru 2017.
9. Konceptija devetogodišnjeg osnovnog obrazovanja (Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, 2004.)
10. Krathwohl, D.R. (2002.). A Revision of Bloom's Taxonomy: An Overview. Theory Into Practice, 41(4), 212-218
11. Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade KS (2011.). Analiza nastavnog plana i programa za devetogodišnje osnovno obrazovanje. Sarajevo: MONKS
12. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta (2016). Cjelovita kurikularna reforma za rani i predškolski, osnovnoškolski i srednjoškolski odgoj i obrazovanje. Dostupno na: www.kurikulum.hr. Preuzeto u januaru 2017.

13. Miled, M. (2005.). Un cadre conceptuel pour l'élaboration d'un curriculum selon l'approche par les compétences. La refonte de la pédagogie en Algérie – Défis et enjeux d'une société en mutation. Alger: UNESCO-ONPS, pp. 125-136.
14. Okvirni Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju u Bosni i Hercegovini ("Službeni glasnik BiH, 88/07)
15. Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju ("Službeni glasnik BiH", 18/03)
16. Osnove Programa odgojno- obrazovnog rada sa djecom predškolskog uzrasta (1994.- 1995.)
17. Pedagoški standardi za predškolski odgoj i obrazovanje i normativima prostora, opreme i didaktičkih sredstava predškolskog odgoja i obrazovanja ("Službene novine Kantona Sarajevo, 11/03, 11/16)
18. Pedagoški standardi i opći normativi za osnovni odgoj i obrazovanje i normativi radnog prostora, opreme, nastavnih sredstava i pomagala po predmetima za osnovnu školu ("Službene novine Kantona Sarajevo", 16/07, 27/08)
19. Popović, D. (2014.). Čitati, razumjeti, znati. Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
20. Skupština Kantona Sarajevo (2010.). Zakon o srednjem obrazovanju. Sarajevo: Službene novine KS. br.23/10
21. Sporazum o zajedničkoj jezgri cjelovitih razvojnih programa za rad u predškolskim ustanovama (2007.)
22. Strateški plan za unapređenje ranog rasta i razvoja u Federaciji BiH 2013. - 2017. (maj 2012.)
23. Strateški pravci razvoja predškolskog odgoja i obrazovanja u Bosni i Hercegovini (2004.)
24. Zakon o osnovnom odgoju i obrazovanju Kantona Sarajevo ("Službene novine Kantona Sarajevo" br: 12/00, 10/04, 21/06, 26/08, 31/11, 15/13 i 01/16, 23/17)
25. Zakon o Agenciji za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje ("Službeni glasnik BiH", 123/07)
26. Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju („Službene novine Kantona Sarajevo“ br: 4/98, 9/00, 18/02 i 26/08)
27. Zakonom o srednjem obrazovanju („Službene novine Kantona Sarajevo“ broj: 23/10, 23/17)
28. Wilson, L.O. (2016.). Anderson and Krathwohl – Bloom's Taxonomy Revised: Understanding the New Version of Bloom's Taxonomy. Dostupno na: <http://thesecondprinciple.com/teaching-essentials/beyond-bloom-cognitive-taxonomy-revised/>. Preuzeto u januaru 2017.

XI. Prilozi

Prilog 1: Terminološki rječnik

Deklarativno znanje

Znanje koje se odnosi na opće informacije, činjenično znanje koje se najčešće uči tokom formalnog obrazovanja.

Individualizacija i diferencijacija

Prilagođavanje dinamike, metoda rada i sadržaja podučavanja individualnim potrebama djece, uzimajući u obzir da se sva djeca razlikuju u odnosu na stilove učenja, spremnost za učenje, mogućnosti i interesovanja.

Inkluzija

Inkluzija je proces rešavanja i reagiranja na raznovrsnost potreba svih učenika kroz sve veće učestvovanje u učenju, kulturama i zajednicama i sve manju isključenost u okviru obrazovanja i iz njega. On obuhvata promjene i izmjene sadržaja, pristupa, struktura i strategija, sa zajedničkom vizijom koja obuhvata svu djecu odgovarajuće starosne dobi i sa uvjerenjem da je redovni obrazovni sistem odgovoran za obrazovanje sve dece.

Integrirani kurikulum

Integrirani kurikulum predstavlja efikasan način podučavanja kojim se omogućava sagledavanje više aspekata određene oblasti, odnosno dovodenja različitih aspekata u logičku vezu, čime se osigurava smisljeno učenje, a znanje trajnijim i svrsishodnijim. Integrirani kurikulum karakterizira vertikalna i horizontalna sadržajna, tematska i/ili konceptualna povezanost različitih nastavnih predmeta i korištenje i primjena stečenih znanja i vještina u različitim predmetnim područjima.

Ključne kompetencije

Kompetencije neophodne za efikasno funkcioniranje u društvu, na poslu, privatnom životu.

Kompetencije

Kombinacija znanja, vještina i stavova naučenih formalnim ili neformalnim putem.

Kroskurikularnost

Način ostvarivanja ciljeva onih kurikuluma koji su u vezi s jednim predmetom, više različitih predmeta, područja i oblasti, ili sa svim predmetima.

Kurikularni pristup

Kod kurikularnog pristupa u prvi plan dolaze kompetencije koje želimo razviti i ishodi odgoja i obrazovanja, odnosno ono što svi učenici tokom školovanja trebaju naučiti, što trebaju znati i moći, koje vrijednosti prihvatati. Ovakav pristup obrazovanju širi je od pristupa koji školu vidi kao mjesto usvajanja znanja i prenošenja činjenica.

Kurikulum

Kurikulum čine dokumenti kojima se propisuju predmeti i određuju ciljevi, aktivnosti, zadaci, metodičko-didaktičke smjernice i rezultati učenja po nivoima obrazovanja, a koje su odobrile mjerodavne obrazovne vlasti. Kurikulum je široko korišten termin koji označava sistematski i postepen proces učenja koji je zasnovan na jasnim svrhama učenja (ishodima definiranim kroz kompetencije), pažljivom odabiru sadržaja i organizaciji, metodama podučavanja i učenja, te na ocjenjivanju i evaluaciji postignuća učenja.

Metakognicija

Znanje o znanju ili znanje o mišljenju. Svijest pojedinca o mogućnostima vlastitog pamćenja, sposobnostima učenja, spoznaje.

Metakognitivne vještine

Vještine koje se odnose na način kako da razmislimo o nekom problemu, načinima donošenja odluke, kako da zapamtimo neku informaciju, na koji način da pokušamo pronaći neku informaciju u svom pamćenju.

Nastavni plan

Nastavni plan je dokument kojim se propisuju predmeti i časovi/sati za pojedine obrazovne predmete.

Nastavni program

Nastavni program je dokument kojim se propisuju obrazovni sadržaji koje treba realizirati na odgovarajućem stepenu (nivou) obrazovanja.

Odgojno-obrazovni ishodi (ishodi učenja)

Jasno i precizno određeni očekivani rezultati/ishodi s obzirom na odgojno-obrazovno područje, odnosno oblasti, predstavlja neizostavan dio predmetnih kurikuluma.

Proceduralno znanje

Znanje koji se odnosi na procedure, na načine kojima se postiže neko znanje, odnosno, način upotrebe nekog znanja.

Socijalna uključenost

Socijalna uključenost je integriranje marginaliziranih grupa u šire društvo.

Srednje stručne škole

Sve škole za srednje stručno obrazovanje i radno osposobljavanje: tehničke, vjerske te umjetničke. Isključene su srednje škole koje prate modularne programe, npr. EU VET.

Stav

Predstavlja naš odnos prema ljudima, stvarima, situacijama oko nas. Sadrži znanja o objektu stava, emocije koje imamo prema tom objektu te ponašanje koje obično prati stav.

Vještine

Naučena specifična ponašanja i uvježbana do nivoa automatizacije, npr. plivanje, hodanje, ali i vještine asertivnosti, komunikacije.

Vrednovanje

Procjena postignutih ishoda učenja u kvantitativnom kao i kvalitativnom smislu.

Vrijednosti

Ideje kojima težimo u odgojno-obrazovnom procesu na svim nivoima. Postoje opće vrijednosti (npr. zdravlje, moral, obrazovanje), kao i specifične vrijednosti (npr. religija, sticanje ugleda).

Znanje

Odnosi se na prisjećanje specifičnih ili općih informacija, kao i metoda i procesa, odnosno obrazaca, postavki i/ili struktura.